

„VĂMILE VĂZDUHULUI”

Pr. Dr. Adrian ZAHARIA

I. Preliminarii

Problema „vămile văzduhului” a însoțit viața Bisericii noastre de foarte mult timp și a fost înțeleasă în diverse moduri și interpretată sub diferite aspecte. În cele ce urmează încercăm să aducem câteva lămuriri în această problemă arătând, pe lângă alte explicații, și concepția altor popoare, a altor religii despre aceste „obstacole” pe care sufletul, plecat din lumea aceasta, le-ar întâlni în drumul său. Pe lângă acestea, dorim să arătăm și care este atitudinea Bisericii Ortodoxe față de această problemă.

Un obicei, întâlnit astăzi în multe regiuni ale țării noastre, este acela de a arunca cu monede, de regulă peste sicriu, niciodată cu bancnote¹, la fiecare răscruce pe unde trece convoiul funerar. În general, copiii sunt aceia care, nerăbdători, așteaptă să strângă banii risipiți pe pământ.² De asemenea, se aruncă monede și în apele curgătoare.³ Chiar și românii care locuiesc în Timocul bulgăresc obișnuiesc să arunce la înmormântare bani la răscrucele drumurilor sau în groapă peste trupul celui mort.⁴

Se mai așază bani pe lumânarea care a fost aprinsă la momentul morții și cu care se îngroapă cel răposat, în mâna dreaptă

---

¹ Bancnotele le întâlnim în China: „In China spirits who congregate at crossroads are thought to be dangerous to the newly dead, harassing them unless those in the funeral procession make an offering of paper money at each crossroads passed on the way to the burial site”; vezi Richard P. Taylor, *Death and the Afterlife. A Cultural Encyclopedia*, ABC CLIO, Santa Barbara California, 2000, p. 77.

² Cf. Ștefan Dorondel, *Moartea și apa – ritualuri funerare, simbolism acvatic și structura lumii de dincolo în imaginarul țărănesc*, Prefață de Marianne Mesnil, Ed. Paideia, București, 2004, p. 117.

³ Pr. Ion Ionescu, *Podurile și punțile, datini legate de problematica continuității în ritualul funerar la români*, în „Ortodoxia”, L(1999), nr. 3-4, p. 276.

⁴ Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria. Grai. Folclor. Etnografie*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, pp. 128 și 131.

a acestuia, în buzunar⁵, la batistele care însoțesc podurile, în brațul pentru mireasă sau mire (la cei morți necăsătoriți), în sicriu, în groapă. Folcloristul ieșean Teodor T. Burada amintește și el că, în vechime, banii se puneau în gura mortului, se legau de mâna dreaptă a acestuia pentru a nu fi pierduți sau se așezau la capătul toiagului care era pus în sicriu într-o despicătură făcută special.⁶ Doctorul ardelean Vasile Popp (1789-1842) precizează că acești bani se puneau chiar între dinți sau sub limbă.⁷

Un gest, vizibil astăzi la foarte multe slujbe de înmormântare, care urmărește, oarecum, să ușureze din punct de vedere financiar familia celui decedat este acela de a oferi acesteia o sumă de bani care este așezată pe trupul celui adormit sau chiar pe icoana Învierii de pe pieptul lui. Desigur, acest mod aparte de a veni în sprijinul celor care au pierdut pe cineva drag are anumite semnificații cunoscute sau mai puțin cunoscute de cei care le practică.

A introduce o monedă în gura celui mort, obicei întâlnit în Grecia antică, ce a avut o influență culturală importantă, a devenit o simplă amintire pentru populația Greciei moderne. Aceeși practică se observă și la *oraonii* din Bengal, la chinezi, la cehi (înainte de a fi creștinați), în Germania (până în secolul al XIX-lea), Scoția, Irlanda.⁸ În Anglia secolului al XVII-lea, moneda așezată în gura celui mort urma să fie dată Sfântului Petru, probabil pentru a permite intrarea sufletului în rai.⁹

În viziunea populară, toți acești bani se întrebuințează la români în cadrul funeraliilor spre a fi folosiți de cel mort pentru a i se facilita trecerea „vănilor”.¹⁰ Acestea pot fi mai puține sau mai multe, în funcție de credința din zona respectivă a țării: 7, 9, 12,

---

⁵ Practica punerii banului în buzunarul celui mort se întâlnește și la greci. Se pare că această practică antică a fost încreștinată, deoarece banul nu-i mai folosește celui mort pentru a-l plăti pe Charon, ci în călătoria spre cer și pentru Sfântul Petru; Penny Colman, *Corpses, Coffins and Crypts. A History of Burial*, Henry Holt and Company, New York, 1997, p. 121.

⁶ Teodor T. Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, Ediție îngrijită și prefațată I. Opreșan, Ed. Saeculum I.O., București, 2006, p. 17.

⁷ Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 119.

⁸ J.T. Addison, *Viața după moarte în credințele omenirii*, traducere din limba franceză: Victoria Comnea și Dan Dumbrăveanu, Ed. Herald, București, 2006, p. 25.

⁹ Cf. David Cressy, *Birth, Marriage, and Death. Ritual, Religion, and the Life-Cycle in Tudor and Stuart England*, Oxford University Press, New York, 1999, p. 402.

¹⁰ Cf. Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 118.

24, 99.¹¹ De asemenea, se mai crede că duhurile malefice merg după bani atunci când sunt aruncați și în felul acesta renunță să se apropie de cel mort.

Gestul de a oferi bani la înmormântare poate fi văzut, din punct de vedere creștin, ca un act de milostenie. Cu toate acestea, faptul că bani sunt împrăștiați pe jos sau, după cum am menționat, puși în anumite locuri ne induce ideea că ei stau în legătură cu lumea și zeitățile subpământene antice. Aruncarea banilor la răscruci și la drumuri se explică, așadar, doar dacă gestul se raportează la topografia lumii de dincolo. Anumite credințe populare ale românilor afirmă că, înainte de a ajunge la comunitatea morților, „sufletul trebuie să treacă peste râuri și pâraie, peste vaduri adânci, acestea fiind vămile. Sufletul trebuie să plătească un fel de «obol a lui Charon» pentru a trece de aceste vămi, altfel este nevoit să rătăcească pe malurile apei, neputând deci ajunge la «comunitatea moșilor».”¹²

II. Vechimea și proveniența folosirii banilor la înmormântare pe teritoriul țării noastre și plata „vămilor” la alte popoare

Vechimea și proveniența acestor practici pe teritoriul țării noastre sunt greu de precizat. Ele sunt amintite din secolul al XVII-lea. Cea mai veche mențiune scrisă care atestă punerea monedei în mâna celui mort aparține misionarului catolic de origine bosniacă Marco Bandini, stabilit în Moldova (1644). Acesta, în calitatea sa de vicar apostolic a redactat numeroase scrieri către superiorii din Roma. *Codex*-ul său este o importantă sursă referitoare la realitățile din Moldova acelei vremi. Privitor la subiectul amintit acesta afirmă: „Când moare un om de condiție mai bună, pentru a da mai mare pompă înmormântării lui, îl însoțesc bocitoare, muzicanți și cântăreți. Popii sunt chemați să cânte prohodul și se pregătește praznic pentru toți; înainte să se așeze la masă, se aprind lumânări și fiecăruia i se dă o lumânare aprinsă și se roagă, stând în picioare, pentru sufletul răposatului sau a răposatei; așa fac și la mijlocul și la sfârșitul mesei; mulți așază la picioarele leșului care va fi înmormântat o carafă sau un urcior de vin pentru ca el, însetând pe drumul pe

¹¹ Cf. Simeon Florea Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, ediție îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, Ed. Saeculum Vizual, București, 2008, p. 334.

¹² Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 119.

care a pornit, să se întărească, apoi îi pune niște bani de argint în mână sau în sân pentru a-i plăti portarului ca să fie mai lesne primit în rai. Pun și lumânări ca să le aprindă în locuri întunecoase și să ajungă mai în siguranță, prin cotiturile întortocheate ale drumului, la poarta raiului.”¹³ Aproximativ trei decenii mai târziu, un sinod din Transilvania din anul 1675 interzicea aruncarea monedelor în morminte și manifestarea zgomotoasă și exagerată a durerii la înmormântare¹⁴, atestând prin aceasta prezența banilor la înmormântare și în această regiune a țării noastre.

Doctorul Vasile Popp, de care am amintit, are o informație dată de Petru Maior care confirmă că în copilăria lui cerșetorii cereau milă cu cuvintele: „să-ți fie plătite vămile.” Așadar, și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, banii erau destinați pentru plata „vămilelor”.¹⁵ De remarcat este că „încă de pe atunci începe creștinarea acestui gest, în primul rând prin faptul că din ce în ce mai des, spune doctorul Popp, se pune pe sicriu o cruce cu un ban pe ea pe care o ia preotul.”¹⁶

Majoritatea cercetătorilor români consideră că aceste practici nu au existat la geto-daci, ele fiind preluate de la coloniștii romani¹⁷, și trebuie legate de „obolul lui Charon”¹⁸.

De asemenea, și la slavi era obiceiul de a așeza un ban lângă cel mort, probabil sub influența grecilor și a romanilor.¹⁹ Arealul acestei credințe poate fi extins însă chiar până în Orientul îndepărtat. De pildă, la chinezi, călătoria funerară era însoțită de diferite ofrande printre care și bani. Aceștia aveau obiceiul de a poziționa o monedă în gura celui mort pentru inevitabila taxă a vreunui paznic

¹³ Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor Bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646 – 1648*, ediție bilingvă, introducere, text latin stabilit, traducere, glosar: prof. univ. dr. Traian Diaconescu, Editura Presa Bună, Iași, 2006, p. 412.

¹⁴ Andrei Pippidi, *Byzantins, Ottomans, Roumains: le sud-est européen entre l'héritage impérial et les influences occidentales*, Honoré Champion, Paris, 2006, p. 87.

¹⁵ Cf. Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 119.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 119-120.

¹⁷ D. Protase apud Pr. Ion Ionescu, *Podurile și punțile, datini legate de problematica continuității în ritualul funerar la români...*, p. 276; Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 125.

¹⁸ Cf. Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 121.

¹⁹ Diac. Prof. Emilian Vasilescu, *Riturile de înmormântare în diferite religii, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXVII(1961), nr. 1-2, p. 66.*

fantomatic.²⁰ Darurile pentru cel mort, inclusiv banii, au fost substituite mai târziu prin imitații din hârtie. Pe măsură ce procesiunea funerară a unui demnitar chinez trece pe străzi, „bucăți rotunde de hârtie cu o gaură pătrată în mijloc, imitând banii de cupru folosiți în țară, sunt împrăștiate în jur. Acestea sunt menite pentru folosul viitor al demnitarului plecat, la altarul căruia vor fi făcute ulterior ofrande de hârtie argintie și aurie sub formă de lingouri.”²¹ La buđiștii japonezi, banii sunt dați bătrânei care trece morții peste râul Sandzu.²²

Vechii romani așezau un ban în gura mortului sau în sicriu, numit *obol*²³. *Cel mort trebuia să dea acest bănuț lui Charon, paznicul de la poarta iadului (Hades), pentru ca să-l treacă cu o luntre peste fluviul Acheron sau Styx.*²⁴

Iuvenal spune în legătură cu această credință că cel nou venit în lumea de dincolo stă pe mal și este cuprins de frică la vederea înfricoșatului Charon, neavând cu ce să plătească trecerea peste râul care separă lumea viilor de lumea morților: „mortul fără vreme, / întâlnind întâia oară apa Stixului, se teme / Că nu-l ia în luntre Charon peste râul cenușiu, / Câtă vreme n-are-n gură banul pentru barcagiu!”²⁵

²⁰ Bertram S. Puckle, *Obiceiuri și ritualuri funerare. Originea și dezvoltarea lor*, traducere de Ioana Avădanei, Editura Dochia, Iași, 2006, p. 42.

²¹ *Ibidem*, p. 43; Penny Colman, *op. cit.*, p. 39.

²² Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere. Studiu sistematic al riturilor de poartă și de prag, de ospitalitate, de adopție, de sarcină și de naștere, de copilărie, de pubertate, de inițiere, de ordinație, de încoronare, de logodnă și de căsătorie, de funeralii, de anotimpuri etc.*, traducere de Lucia Berdan și Nora Vasilescu, studiu introductiv de Nicolae Constantinescu, postfață de Lucia Berdan, Ed. Polirom, Iași, 1996, p. 138.

²³ *Obolus*, -ī, – ban sau greutate (a șasea parte dintr-o drahmă), obol; cf. Theodor Iordănescu, Mariana Diaconescu, Ana-Cristina Halichias, *Dicționar latin-român*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2003, p. 437; Și în Laos, o țară din Asia de Sud-Est, se obișnuiește să se pună o monedă între dinții celui mort; cf. Kodo Matsumami, *International Handbook of Funeral Customs*, Greenwood Press, Westport, 1998, p. 26; În Singapore, în gura celui mort se mai pot așeza și perle pe lângă bani; *Ibidem*, p. 34.

²⁴ Cf. Simeon Florea Marian, *op. cit.*, p. 63.

²⁵ Persius, Iuvenal, Martțial, *Satire și epigrame*, în românește de Tudor Măinescu și Alexandru Hodoș, Prefață de I. Fischer, Editura pentru literatură, București, 1967, p. 93; cf. T. Selby Henrey, *Death and beyond*, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD., London, 1910, pp. 35-36.

Deși similitudinile cu credința romană sunt evidente, Ștefan Dorondel este însă de părere că nu se poate vorbi de o filiație directă cu epoca romană și până astăzi, deoarece există lungi perioade de timp în care aceste practici nu sunt atestate arheologic.²⁶

Și la *fijiieni* (tribul *nakelo*) întâlnim credința într-un luntraș-fantomă care trece spiritele celor morți pe cealaltă parte a unui râu.²⁷ De asemenea, și *idjawii* din Nigeria meridională credeau că o femeie bătrână însoțea spiritele pe fluviul morților și, odată cu cadavrul, îngropau și prețul acestei treceri, așa cum procedau și grecii.²⁸

III. „Vămile” – întâlniri ale sufletului cu ființe malefice

Actualmente, când se vorbește despre „vămi” se au în vedere, în general, acele întâlniri ale sufletului cu duhurile necurate din văzduh, care-i aduc învinuiri pentru păcatele făcute. Pentru poporul nostru, a plăti pentru a trece o apă sau pentru a merge mai departe în călătoria sufletului spre lăcașul strămoșilor, a devenit echivalent cu a răspunde acuzațiilor aduse de diavoli pentru păcatele făcute în drumul spre împărăția lui Dumnezeu.

Se poate vorbi însă și de o proveniență mai veche a acestor credințe. Apariții de figuri monstruoase, celor care trec dintr-o stare existențială în alta, găsim și la alte popoare. Astfel, în cartea morților din Tibet – *Bardo Thödol* – se spune: „În momentul în care cele cincizeci de Zeități Băutoare de sânge vor țâșni chiar din creierul tău, se vor ivi înaintea ta, atunci, dacă le recunoști ca fiind radiații ale propriei tale inteligențe, te vei contopi prin unire instantanee [...]. Dacă nu vei ști aceasta, zețele băutoare de sânge înspăimântându-te, vei fi fascinat, îngrozit, îți vei pierde cunoștința. Propriile tale forme-gânduri se vor întoarce în înfățișări înșelătoare și vei rătăci în Sangsara”.²⁹

În primele trei nopți de după moarte, după credința vechilor perși, demonul Vizaresha, împreună cu însoțitorii lui, încearcă să prindă

²⁶ Cf. Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 126.

²⁷ James George Frazer, *Creanga de aur*; vol. II, traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, Ed. Minerva, București, 1980, p. 98.

²⁸ J.T. Addison, *op. cit.*, p. 92.

²⁹ François Brune, *Morții ne vorbesc*, traducere de Șerban Valescu, Ed. Enciclopedică, București, 1994, p. 211.

sufletul omului drept, aruncând un lasou de gâtul lui, ca să-l tragă în iad.³⁰

Vechii egipteni se temeau și ei „de numeroși monștri cu corp de animal din împărăția morților. Dar ei nu vedeau în aceștia proiecția propriilor fantasme. Doar cei care își îndrumaseră rău viața aveau a se teme de ei. Totuși nu încapă nici o îndoială că la originea acestor două tradiții [tibetană și egipteană], complet independente, trebuie să presupunem că ar exista experiențe autentice ale aceleiași realități.”³¹ Egiptenii credeau, de asemenea, că defunctul poate ajunge la ceruri numai dacă scapă de un număr de încercări grele și de capcane. Un năvod întins între cer și pământ are rolul de a opri toate sufletele care se înalță. Pentru a scăpa, defunctul trebuie să dea dovadă de hotărâre și să cunoască numele părților componente ale năvodului și ale bărcii pescuitorilor de suflete.³²

Și în *Rig-Veda* se pomenește despre drumul primejdios care duce spre rai. Credincioșii vor trebui să înfrunte „multe primejdii înainte de a ajunge acolo, inclusiv pe demonii care sunt gata să-i devozeze, dacă se abat de la calea cea dreaptă.”³³

Cartea sfântă a *maurilor* (mahomedani), numită *Zuna*, arată că, atunci când un om moare, doi îngeri îi vizitează mormântul, unul purtând o greblă, iar celalalt o greutate de fier. La un moment dat apare un al treilea înger și începe să-l întrebe pe mort despre felul în care și-a trăit viața. A oferit pomeni celor nevoiași? A urmat diferitele rituri legate de religia sa? Dacă răspunsurile la aceste întrebări îl satisfac pe înger, atunci cei doi însoțitori sunt chemați să apară în robe de un alb strălucitor; unul dintre ei ia capul cadavrului, iar celalalt picioarele, ridicându-l astfel din mormânt și ținându-l în

³⁰ Farnáz Ma'sūmián, *Viața după moarte în religiile lumii*, Traducere de Alexandra Petrea, Ed. Lotus, București, 1999, p. 26.

³¹ François Brune, *op. cit.*, p. 211; „Death is followed by a journey; this journey after death, through a series of tests and trials, was aimed at passing the Judgement, at 'becoming Osiris', at salvation. In the Judgement Hall of Osiris lay eternal life. Forty-two netherworld judges assessed the deceased, who then passed into the abode of Osiris, in a chamber or place whose roof was of fire, whose walls were of gigantic living cobras and whose floor was primeval water from which sprang the blue lotus, symbol of the external womb”; Jon Davies, *Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity*, Routledge, London, 1999, p. 31.

³² Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, Traducere de Gabriela și Andrei Oișteanu, Prefață și note de Andrei Oișteanu, Cuvânt înainte de Lawrence E. Sullivan, (în românește de Sorin Antohi), Ed. Polirom, Iași, 2002, p. 111.

³³ Farnáz Ma'sūmián, *op. cit.*, p. 14.

acest mod până în Ziua Judecății. Dacă, dimpotrivă, îngerul care întreabă nu este mulțumit de răspunsuri sau are motiv să presupună că adevărul nu este dezvăluit, cheamă pe îngerul care purta greutatea de fier și zdrobește cu aceasta cadavrul înapoi în mormânt. Apoi, îngerul cu grebla începe să tragă trupul înapoi și acest proces chinuitor continuă fără încetare până în Ziua Judecății.

Această concepție, despre un fel de judecată a îngerilor, necesită o formă specială de mormânt, în care există un spațiu pentru ca trupul să îngenuncheze în timpul interogatoriului. De asemenea, hainele cu care era înmormântat nu erau legate, astfel încât să nu împiedice mișcările trupului. Atașată de giulgiu era o scrisoare scrisă cu șofran și apă dulce, prin care se făcea un apel la îngerul Justiției pentru ca trupul să scape sau cel puțin să fie rapid eliberat de acele chinuri.³⁴

În lumea romană, Enea și Sibila, în drumul lor în Infern, întâlnesc monștri înaripați și alte creaturi înspăimântătoare: „Altele multe, sub porți, *Centauri* și *Scylle* biforme,/ Gemen de-o sută de ori *Briaraeus* și *monstru din Lerna*/ Plin de grozav șuierat; și-narmată cu flăcări *Himera*/ *Harpii* la urmă, *Gorgone* și-n trei întrupatul *balaur*.”³⁵

Aceste umbre înfricoșătoare și creaturi malefice din mitologiile amintite, prefigurează demonii, care, în concepțiile de mai târziu, asaltează sufletul imediat după moarte. Așadar, în înțelesul actual al termenului, „vămile”, de acum numite și „ale văzduhului”³⁶, sunt puse, mai degrabă, în relație cu credințele creștine decât cu ființele mitologice amintite.

IV. „Vămile văzduhului”, literatura biblică apocrifă și literatura gnostică

Vechimea concepției despre îngerii căzuți care locuiesc cerurile intermediare este demonstrată și de sintagmele „Paznici Celești”, *Grigori* sau *Egrogoroi*, „veghetori”, prin care îngerii căzuți sunt desemnați în *Cartea etiopiană a lui Enob* sau *1 Enob* (secolul II î.Hr. – secolul I d.Hr.), în *Cartea slavonică a lui Enob* sau *2 Enob* (secolul I d.Hr.), care conține descrierea ascensiunii lui

³⁴ Bertram S. Puckle, *op. cit.*, p. 207.

³⁵ Publius Vergilius Maro, *Eneida*, Traducere în forme originale de George Coșbuc, Prefață și note de Ion Acsan, Ed. Mondero, București, 2006, p. 151.

³⁶ Sfântul Apostol Pavel localizează duhurile necurate în văzduh (Efeseni 6, 12).

Enoh prin cele zece ceruri, și în literatura apocaliptică palestiniană din perioada inter-testamentară.³⁷

În corpusul Manuscriselor de la Marea Moartă, Legea Damascului (CD), II, dezvăluie că Paznicii Celești au căzut din cauza cerbiei inimii, „iar pe urmele acestora au căzut și fiii lor, care erau înalți precum cedrii și ale căror trupuri erau asemenea munților”. Deși aceste texte au drept fundal cartea Facerii 6, 1-4, ele construiesc o nouă identitate pentru îngerii răsculați, în raport cu textul vetero-testamentar. Tradiția folclorică românească despre „vâmi” celeste se încadrează exegetic în literatura biblică apocrifă sau în literatura gnostică, iar aceasta din urmă conține, la rândul ei, un important filon biblic, resemnificat din multiple unghiuri de abordare. În acest sens, se poate evidenția o filieră biblică (apocrifă-pseudo-epigrafică)-gnostică-balcanică pentru construirea și transmiterea doctrinei despre „vămile văzduhului”. Prezența temei în învățăturile atribuite Sfintei Teodora, Sfântului Vasile cel Nou (secolul al X-lea) și ucenicului său Grigorie, după cum vom vedea, trebuie investigată, mai curând, din perspectiva creștinării unei doctrine pre-creștine, necreștine sau eretic-creștine. Fragmentele narrative antologate de folcloriștii români ca Marcel Olinescu și Simeon Florea Marian nu menționează mântuirea prin Iisus Hristos, Dumnezeu-Fiul, ci construiesc o iconomie a salvării străină de misiunea Lui. În cadrul eshatologiei individuale a ființei omenești care se confruntă cu evenimentul traumatic și ireversibil al morții, descrierea trecerii sufletului prin „vămile văzduhului” întrunește atribute de „gnoză”, de cunoaștere investită cu rol salvator.³⁸

Ipoteza gnostică permite încadrarea exegetică a scenariului folcloric românesc despre trecerea sufletului prin „vămile văzduhului” în peisajul vast al textelor gnostice care descriu traiectoria pe care o străbat sufletele, dincolo de pragul morții, spre „comoara de lumină” sau „împărăția luminii”. Simplificarea schemei gnostice arhaice și înlocuirea amplexelor orchestrații despre eoni și arhonți cu orchestrații mai rudimentare, impuse de dimensiunile spațiului țărănesc, se explică, poate, pe de o parte, prin lanțul lung, în mare parte necunoscut, al verigilor care au asigurat transmiterea „științei” gnostice între comunitățile nord-africane sau mediteraneene din perioada elenistică și comunitățile sătești ale Evului Mediu românesc, în registrul textualității-oralității, prin hazardul traducerilor din limba

³⁷ Silviu Lupașcu, *În al nouălea cer: fundamentul gnostic al tradiției folclorice românești despre vămile văzduhului*, în „Demonologia”, februarie 2004, p. 24.

³⁸ *Ibidem*, pp. 24-25.

greacă sau din limba latină în limbile vernaculare ale teritoriului balcanic, est-european, central-european, iar pe de altă parte, prin exigențele monoteismului creștin, care au determinat reducerea sferei divinității din sistemele gnostice la Dumnezeu creștin, Unul în ființă, dar întreit în Persoane. Dincolo de succesiunea perioadelor istorice și de suprapunerea spațiilor religioase, asemănarea sau, mai curând, continuitatea între scrieri care fac parte din Biblioteca de la Nag Hammadi și tradițiile poporului român referitoare la starea sufletului după moarte, este surprinzătoare.³⁹

În unele din scrierile apocrife gnostice din secolul al II-lea d. Hr., în care, în mod eronat, se prezintă o prelungire a șederii lui Iisus pe pământ după Învierea Sa, mai mult de 40 de zile (545 sau 550 de zile), pentru a-i iniția pe unii din discipolii Săi (bărbați sau femei) cu privire la anumite adevăruri de credință printr-o revelație specială, se afirmă și existența „vămileor văzduhului”. Astfel, în codexul V de la Nag Hammadi se găsesc două texte intitulate *Apocalipsa lui Iacov*. *Prima Apocalipsă* se compune din două dialoguri ale lui Iacov cu Iisus. Primul are loc înainte de patimi. Aici Iisus îi dă lui Iacov instrucțiuni referitoare la puterile Hebdomadelor (subîmpărțite aici în 72 de ceruri), care încearcă să împiedice trecerea dintre cer și pământ. Mai departe Iisus îi vorbește de propriile patimi și despre viitorul martiriu a lui Iacov, care dorește să știe cum poate scăpa de acele puteri. După patimi Iisus îi apare din nou lui Iacov, îi povestește propriile patimi punându-le pe seama arhonților cerești, și îi explică detaliat cum să le răspundă „vameșilor” cerești care vor încerca să-i oprească sufletul după moarte.⁴⁰

Într-un alt dialog gnostic, *Evanghelia Mariei*, din secolul al II-lea, se vorbește despre o convorbire privată a Mariei Magdalena pe care a avut-o cu Iisus în urma unei viziuni în care Mântuitorul i-a descris călătoria sufletului prin ceruri și modul cum poate scăpa de lanțurile puterilor cerești.⁴¹

Mircea Eliade în monumentală sa lucrare *Istoria credințelor și ideilor religioase* afirmă că motivul „vămileor văzduhului”, evocat

³⁹ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁰ Cf. Claudio Moreschini, Enrico Norelli, *Istoria Literaturii creștine vechi grecești și latine, I, De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, Traducere de Hanibal Stănculescu și Gabriela Sauciuc, Ediție îngrijită de Ioan-Florin Florescu, Ed. Polirom, Iași, 2001, pp. 163-166.

⁴¹ *Ibidem*, p. 167. Autorii afirmă mai departe că, în general, Maria Magdalena era iubită de gnostici, care o considerau „egală sau chiar superioară celor doisprezece [Apostoli] și destinatară unor revelații speciale; în unele texte îndeplinește o funcție echivalentă cu cea a discipolului preferat din *Evanghelia după Ioan*”; *Ibidem*.

în mandeism și maniheism, dar a cărui origine este probabil sumeriană, „joacă încă un rol esențial în mitologia morții și ritualul funerar al românilor și al altor popoare din Europa Orientală”⁴²

V. Sfântul Apostol Pavel, Sfinții Părinți și credința în „vămile văzduhului”

S-a spus, de asemenea, că cel care a dat naștere la credința în vămile văzduhului este însuși Sfântul Apostol Pavel⁴³, care îl numește pe diavol „stăpânitorul puterii văzduhului” (Efeseni 2, 2) și afirmă în altă parte că „lupta noastră nu este împotriva trupului și a sângelui, ci împotriva începătorilor, împotriva stăpânilor, împotriva stăpânitorilor întunericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății, care sunt în văzduh” (Efeseni 6, 12). Această concepție este pusă în relație și cu acel episod în care Sfântul apostol Pavel a fost răpit până la al treilea cer: „Cunosc un om în Hristos, care acum paisprezece ani – fie în trup, nu știu; fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe – a fost răpit unul ca acesta până la al treilea cer” (II Corinteni 12, 2). Acest pasaj a fost apoi dezvoltat de scriitorii patristici cu elemente din credințele populare. D. Rousso, urmărind atestările cuvântului *τελώνιον* (vamă), observă că primul care îl folosește este Sfântul Efrem Sirul (secolul al IV-lea), tot el fiind și cel care întrebuințează derivatul *τελώνης* (vameș).

O contribuție aparte la răspândirea credinței în „vămi” sau în cei care le păzesc, vameșii, au avut-o Sfântul Atanasie, care, în *Viața Sfântului Antonie cel Mare*, amintește de două ori „vămile văzduhului”, și Sfântul Ioan Gură de Aur⁴⁴, la care se întâlnesc referințe

⁴² Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. 2, traducere din limba franceză de Cezar Baltag, Editura Universitat, Chișinău, 1994, p. 392; „Scrierile mandene și maniheene vorbesc despre «vămile» situate în fiecare din cele șapte ceruri, și despre «vameșii» care inspectează «marfa» sufletului (adică faptele și meritele religioase) în cursul călătoriei sale celeste. Or, în folclorul religios și obiceiurile funerare ale românilor, este vorba despre «drumul mortului» de-a lungul celor șapte vămi ale văzduhului”; *Ibidem*.

⁴³ D. Rousso apud C. Bobulescu, *Influența credinței în vămile văzduhului asupra literaturii noastre bisericești*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 40(1922), nr. 8, p. 591.

⁴⁴ Alte referințe mai găsim la: Sfântul Grigorie de Nyssa, Eusebiu de Cezareea, Epifanie al Ciprului, Macarie Alexandrinul, Ioan cel Milostiv; cf. S.A. Arhanghelow, *Misterele vieții viitoare*, tradusă din rusește la anul 1899 de: Prof. Climent I. Botea, licențiat în teologie, Ed. Pelerinul, Iași, 1997, p. 51; „Se teme și sufletul când

în acest sens într-o omilie a sa.⁴⁵ Despre trecerea sufletului prin „vămi” se amintește și în romanul popular *Varlaam și Ioasaf*, în lucrarea *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*⁴⁶, dar și în textele liturgice (*Evhologhiu* sau *Molitfelnic*, *Orologiu* sau *Ceaslov*).⁴⁷ De exemplu, în *Canonul de rugăciune către îngerul păzitor* din Ceaslov se spune: „În toată viața mea, prin multă deșertăciune trecând, de sfârșit m-am apropiat; ci te rog, păzitorul meu, fii mie ajutor și apărător nebruit, când voi trece vămile judecății.”⁴⁸ Și în *Filocalia* românească tradusă de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae întâlnim descrieri referitoare la întâlnirea sufletului după moarte cu durerile rele sau bune: „Când sufletul iese din trup, vrăjmașul dă năvală asupra lui, războindu-l și ocărându-l cu îndrăzneală și făcându-se pârâș amarnic și înfricoșat al lui pentru cele ce a greșit. Dar atunci se poate vedea cum sufletul iubitor de Dumnezeu și prea credincios, chiar dacă a fost mai-nainte rănit adeseori de păcate, nu se sperie de năvălirile și amenințările aceluia, ci se întărește și mai mult întru Domnul și zboară plin de bucurie, încurajat de Sfintele puteri care îl conduc și, împrejmuțit ca de un zid de luminile

---

vrea să se despartă de trup că fiindu-i a merge la judecata cea înfricoșătoare și negreșită a lui Hristos, pentru aceea îi este frică și tremură și se ispitește să fugă din mâinile îngerilor. De vreme ce atunci orice va fi luat de la cineva sau a lăcomit sau cuiva va fi fost vrăjmaș sau drept sau strâmb sau alt rău a făcut cuiva, înaintea lui stau toți pârâși [diavolii – n.n.] și cu amar îl pedepsesc”; *Mărgăritarele Sfântului Ioan Gură de Aur*, traducere de diacon Gheorghe Băbuț, Ed. Pelerinul Român, Oradea, 1994, pp. 124-125; cf. Ieromonah Serafim Rose, *Sufletul după moarte. Experiințe contemporane „după moarte” în lumina învățaturii ortodoxe despre viața de dincolo*, traducere din limba engleză de prof. Grația Lungu Constantineanu, studiu introductiv și indice de Protos. Teodosie Paraschiv, Ed. Tehnopress, Iași, 2006, p. 103 sq.

⁴⁵ D. Rouso apud Maria Stanciu-Istrate (editoare), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română, Viața Sfântului Vasile cel Nou și vămile văzduhului*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Maria Stanciu-Istrate vol. IX, Ed. Fundația Națională pentru Știință și Artă: Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, București, 2004, p. 34.

⁴⁶ „Al doilea lucru sunt *vămile cele înfricoșate*, unde stau vrăjmașii și înșălătorii noștri, carii totdeauna ne învață să facem rău, ca să ne despărțim de fața lui Dumnezeu; iar noi n-am gândit niciodată că vor să stea înaintea noastră toate lucrurile noastre aiavea, unde sunt, cumpenile cele drepte și nefațarnice”; Neagoe Basarab, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Ed. Litera Internațional, București – Chișinău, 2001, p. 167.

⁴⁷ Cartoian apud Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 34.

⁴⁸ *Ceaslov*, Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Prea Fericitului Justinian Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1993, p. 606.

credinței, strigând și el cu multă îndrăzneală diavolului viclean: Ce este ție, și nouă înstrăinatule de Dumnezeu? Ce este ție și nouă, fugarele din ceruri și slugă vicleană? Nu ai stăpânirea peste noi, căci Hristos, Fiul lui Dumnezeu, are stăpânirea peste noi și peste toți. Lui I-am păcătuit, Lui Îi vom răspunde, având zălog al milostivirii lui față de noi și al mântuirii noastre cinstita Lui cruce. Iar tu fugi departe de noi, pierzătorule. Căci nimic nu este ție și slugilor lui Hristos. Zicând acestea sufletul cu îndrăzneală, diavolul întoarce spatele, tânguindu-se cu glas mare, neputând să stea împotriva numelui lui Hristos. Iar sufletul aflându-se deasupra, zboară asupra vrăjmașului, pălmuindu-l, ca pasărea numită oxypterix (repede zburătoare) pe corb. După aceasta e dus cu veselie de dumnezeieștii îngeri la locurile hotărâte lui, potrivit cu starea lui.⁴⁹

VI. Credința în „vămile văzduhului” și *Viața Sfântului Vasile cel Nou*

Dincolo de cele menționate, există o cvasiunanimitate în a considera „vămile” ca fiind „o influență a *Vieții Sfântului Vasile cel Nou*, scrisă de Grigorie, ucenicul și biograful Sfântului Vasile cel Nou (sfârșitul secolului al IX-lea, începutul secolului al X-lea) care relatează viziunea pe care acesta o are după moartea Teodorei, o văduvă cu o viață curată ce l-a slujit pe Sfântul Vasile.”⁵⁰

Această carte este una dintre cele mai populare legende hagiografice din literatura europeană⁵¹, care a ajuns la noi prin traduceri succesive din greacă, slavonă sau rusă la sfârșitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XVIII-lea, după cum declară N. Cartoian.⁵² Cea mai veche versiune românească a acestei cărți populare este anterioară anului 1691 și are la bază un original slavon. Aflată în prezent în fondurile Bibliotecii Academiei Române, filiala Cluj, versiunea respectivă a fost semnalată pentru prima oară de Alexandru Mareș. Titlul sub care textul apare este *Jitiia și vederile*

⁴⁹ Ioan Carpatiu, *Una sută capete de mângâiere*, 25, în „Filocalia sfințelor nevoite ale desăvârșirii”, vol. 4, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Membru al Academiei Române, Ed. Harisma, București, 1994, pp. 147-148.

⁵⁰ Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 263; vezi și *Viața Sfântului Vasile cel Nou și înfricoșatele vămi ale văzduhului și dreapta judecată a lui Dumnezeu*, Editura Librăriei Ciurcu, Brașov, [s. a.].

⁵¹ Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 9.

⁵² *Ibidem*, pp. 12-13.

*ciudeselor preacuviosului părintele nostru, Vasilie. Scrise sânt de călugărul Grigorie, ucenicul lui.*⁵³ Tradusă de mai multe ori, *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, care vorbește de „vămile văzduhului”, s-a tipărit pentru prima dată la Râmnic în anul 1816 de ieromonahul și protosinghelul Rafail. Au urmat multe alte ediții populare dar și recopierile vechilor manuscrise.⁵⁴

În această viziune, Sfânta Teodora îi prezintă lui Grigorie calea su-fletului după moarte, așa cum a fost parcursă de ea însăși și care se va constitui în învățătura despre „vămile văzduhului” care a circulat, și încă mai circulă, ca o credință pioasă, mai ales în mediul popular creștin.⁵⁵

Cele mai recente lucrări vorbesc de douăzeci de „vâmi”, fiecare dintre ele cercetând câte un păcat oarecare: *vama întâi* – a vorbirii în deșert, *vama a doua* – a minciunii, *vama a treia* – a osândirii, clevetirii și judecării aproapelui, *vama a patra* – a lăcomiei și beției, *vama a cincea* – a lenevirii, *vama a șasea* – a furtului, *vama a șaptea* – a iubirii de argint, *vama a opta* – a cametei, *vama a noua* – a nedreptății, *vama a zecea* – a zavistiei, *vama a unsprezecea* – a mândriei, *vama a douăsprezecea* – a mâniei și iuțimii, *vama a treisprezecea* – a pomenirii de rău, *vama a paisprezecea* – a uciderii, *vama a cincisprezecea* – a vrăjitoriei, *vama a șaisprezecea* – a desfrânării, *vama a șaptesprezecea* – a preadesfrânării, *vama a optsprezecea* – a sodomiei și gomoriei, *vama a nouăsprezecea* – a ereziei, *vama a douăzecea* – a zgârceniei.⁵⁶

În aceste povestiri pot fi întâlnite mai multe aspecte care contravin credinței creștin-ortodoxe. Astfel, Sfintei Teodora îi sunt răscumpărate greșelile imputate de duhurile rele dintr-o pungă de galbeni dăruită de duhovnicul ei îngerilor care o însoțesc în călătoria prin „vămile văzduhului”.⁵⁷ Gestul amintește de obolul dat anticului

⁵³ *Ibidem*, p. 15.

⁵⁴ C. Bobulescu, *art. cit.*, pp. 603-604.

⁵⁵ Ștefan Dorondel, *op. cit.*, pp. 263-264.

⁵⁶ *Viețile sfinților pe luna martie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, ediția a II-a, Ed. Mănăstirea Sihăstria, 2005, pp. 374-383.

⁵⁷ „Într-acea vreme s-a arătat acolo fără de veste Cuviosul Părintele nostru Vasile și a grăit către îngeri: «Stăpânii mei, acest suflet mult mi-a slujit, răbdând bătrânețile mele, și m-am rugat lui Dumnezeu pentru dânsul și mi l-a dăruit». Zicând aceasta, a scos din sânul său o pungă plină de galbeni – și mi se părea mie că este aur curat – și a dat-o la sfinții îngeri, zicând: «Când veți trece vămile din văzduh și vor începe duhurile cele viclene a strămtora sufletul acesta, voi să-l răscumpărați pe el cu aceasta, din datoriile lui; pentru că eu sunt bogat, cu darul lui Dumnezeu, adunând comoară

Charon, dar și de o învățătură catolică, deși problema „vămilelor” este proprie creștinismului răsăritean, nefiind întâlnită în mediul occidental catolic, după care papa împarte indulgențe luând din vistieria faptelor bune ale sfinților ale căror merite prisosesc. Din punct de vedere creștin-ortodox, acești bani pot fi interpretați ca o metaforă pentru rugăciunile Bisericii și ale sfinților pentru cei ce mor creștinește sau chiar ca un fel de bunuri de natură spirituală: banii de aur pot fi numeroasele momente de comuniune cu Dumnezeu ale Sfintei Teodora, cunoscute duhovnicului ei, celui care a îndrumat-o în plan spiritual.

Punga cu bani trimite și la interpretarea făcută de Sfântul Grigorie de Nyssa la fuga din Egipt – odoarele furate de evrei reprezentă bunuri de natură spirituală: „Dar socotesc că cei ce urmează conducătorului spre virtute nu trebuie să fie lipsiți de bogăția Egiptului și nici de podoabele celor de alt neam, ci luând toate ce le au potrivit lor, să le aibă spre folosul lor. De aceea i s-a poruncit atunci poporului de către Moise să facă aceasta. [...] Cuvântul poruncește celor ce aleg viața în libertate prin virtute să-și dobândească și bogăția culturii cu care se împodobesc cei străini de credință. Cu alte cuvinte, călăuză în virtute poruncește să se ia morala și filosofia naturală, geometria și astronomia, logica și toate câte se studiază de către cei din afara Bisericii, de la cei din Egipt care s-au îmbogățit în acestea, spre a le întrebuința când vor trebui să împodobească templul tainelor dumnezeiești cu bogăția adunată de rațiune.”⁵⁸

Credințele noastre populare în legătură cu moartea și cu înfățișarea acesteia ne arată că ea este fioroasă și are un întreg arsenal de obiecte tăioase cu care să poată lua sufletul muribundului. Astfel, ea are coasă, seceră, săgeți, jungher (armă albă, având vârful ascuțit și lamă cu două tășuri; pumnal), sau alte obiecte tăioase.⁵⁹ Se pare că aceste viziuni despre moarte au fost inspirate poporului nostru chiar de traduceri repetate din diferite limbi ale *Vieții Sfântului*

comoară mare din sudorile și ostenele mele, și dăruiesc pungușoara aceasta sufletului ce mi-a slujit”; *Viețile sfinților pe luna martie...*, p. 374.

⁵⁸ Sfântul Grigorie de Nyssa, *Despre viața lui Moise sau despre desăvârșirea prin virtute*, traducere, studiu introductiv și comentariu preot prof. Ion Buga, Editura Sfântul Gheorghe-Vechi, București, 1995, pp. 100-101.

⁵⁹ Tudor Pamfilie, Tudor Pamfilie, *Mitologie românească*, Ediție îngrijită de Jordan Datcu, Ed. „Grai și Suflet – Cultura Națională”, București, 2000, p. 257; cf. Gh.F. Ciaușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*, Ediție critică, prefață și indice tematic de I. Opreșan, Ed. Saeculum I.O., București, 2001, p. 100.

Vasile cel Nou: „Și era vederea morței ca un leu răcnind. Și de toate armele avea: sabie, cuțit, seaceri, pile, săcuri, fierăstrău, săgeate, tesle, barde, sfreadel cu care în multe chipuri lucrează.”⁶⁰

În modernitate, *Viața Cuviosului Vasile cel Nou* a fost revalorificată de o lucrare scrisă în franceză de către un călugăr rus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Lucrarea, în două volume, cu titlul *Viața repausașilor noștri și viața noastră după moarte*, a fost tradusă în românește prima dată la sfârșitul secolului al XIX-lea, ultima ediție fiind din anul 2003.⁶¹ Începând cu perioada interbelică, influența acestei lucrări și a *Vieții Cuviosului Vasile cel Nou* va crește până când protosinghelul Nicodim Mândiță va concepe o lucrare amplă, structurată în două volume, cuprinzând fiecare în jur de 800 de pagini, axată tocmai pe descrierea călătoriei sufletului prin vămile văzduhului: *Calea sufletelor în veșnicie sau cele 24 vămi ale văzduhului*. Cartea a fost republicată în ultimii ani.⁶² În dorința de a unifica tradiția populară cu concepția cărturărească, Mândiță adaugă încă patru vămi la ascensiunea sufletului, pentru a ajunge la 24. Cu excepția acestor adăugiri, lucrarea reproduce textul *Vieții Cuviosului Vasile cel Nou*, completată cu o mulțime de scurte povestiri anecdotice și învățături ale Bisericii. Influența în mediul rural a acestei cărți a fost covârșitoare, în unele locuri fiind considerată și astăzi a doua carte după Sfânta Scriptură, ca importanță.

Raportând lucrarea lui Nicodim Mândiță la teologia ortodoxă, se poate afirma că, aceasta din urmă recomandă o diminuare a „spectaculosului” în ceea ce privește trăirea adevărilor de credință. Teologia morții se bazează mai mult pe ceea ce este cu adevărat util credinciosului, depășind atracția pentru descrierea călătoriei sufletului în lumea de dincolo „cu lux de amănunte”.⁶³

În ultimul timp, credința în „vămile văzduhului” este popularizată și prin lucrarea *Viețile sfinților pe luna martie*, retipărite și

⁶⁰ Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 35.

⁶¹ Părintele Mitrofan, *Viața repausașilor noștri și viața noastră după moarte*, vol. 1 și 2, traducere din limba franceză de Mitropolit Iosif Gheorghian, prefață de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Anastasia, București, 2003.

⁶² Protos. Nicodim Mândiță, *Calea sufletelor în veșnicie sau cele 24 vămi ale văzduhului*, vol I și II, Ed. Bunavestire, Bacău, 1995; vezi și Protos. Nicodim Mândiță, *Mărturia despre existența vămilor văzduhului după învățătura Bisericii Ortodoxe*, Ed. Agapis, București, 2003.

⁶³ Olivian Dulea, *Între teologie și cultură populară: ascensiunea sufletului și lumea de dincolo*, în „Ianus”, nr. 7-8, 2003 apud <http://inoe.inoe.ro/ianus/Dulea%207-8.htm>(20.11.2008).

adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române la Mănăstirea Sihăstria (pe 26 martie, este relatată viața Cuviosului Vasile cel Nou care cuprinde și referiri la vămile văzduhului).⁶⁴

În credința poporului, originea „vămile” este pusă și în relație cu izgonirea sau căderea din cer a lui Lucifer, care a îndrăznit să pretindă lui Dumnezeu o putere la fel de mare ca a Sa. În această declin, unii dintre îngerii lui Lucifer au căzut pe pământ, iar alții au rămas suspendați în aer, ambele categorii transformându-se în diavoli. Primii încearcă prin toate mijloacele să-i atragă pe oameni la rele, iar ceilalți au realizat între cer și pământ acele „vămi ale văzduhului” pentru a cerceta sufletele oamenilor care merg la cer. Dacă sufletul a făcut păcate, nu mai poate trece și este aruncat în iad.⁶⁵

După învățătura romano-catolică, după cum se știe, sufletul poate merge după moarte în iad, rai sau purgatoriu – o stare (sau un loc) intermediar între celelalte două. Creștinii catolici au văzut uneori o oarecare similitudine între purgatoriu și „vămile văzduhului”. Din punctul de vedere al credinței ortodoxe, această asemănare nu se poate face. Biserica Ortodoxă nu crede în purgatoriu și nici nu vede în „vămile văzduhului” așa ceva. Nu există un loc intermediar între rai și iad. „Vămile” sunt mai degrabă *etape ale judecării particulare* și Biserica noastră nu le-a perceput nici ca loc, nici ca spațiu, chiar dacă nelămuririle privitoare la aceste „vămi ale văzduhului” încă persistă.

În spațiul occidental, referitor la aceste credințe legate de starea sufletului după moarte și „vămile văzduhului”, putem aminti acea creație a secolului al XV-lea, *Ars moriendi*⁶⁶, care, datorită tiparului și xilografiei, a avut o influență largă în perioada amintită. *Lucrarea tratează despre ispitele, cinci la număr, cu care diavolul îl încearcă pe muribund: îndoiala cu privire la credință, deznădejdea pricinuită de păcate, atașamentul față de bunurile pământești, teama de suferință și, în sfârșit, orgoliul legat de propriile*

⁶⁴ *Vietele sfinților pe luna martie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, ediția a II-a, Ed.Mănăstirea Sihăstria, 2005.

⁶⁵ Cf. Simeon Florea Marian, *op. cit.*, pp. 333-334.

⁶⁶ Alte lucrări de acest gen: *Ars bene moriendi*, *Tractatus de arte bene moriendi* și *Tractatus de modo bene moriendi*; cf. Anton I. Adămuț, prefață la *Ars moriendi. Cartea creștină a morților*, (*Arta de a muri*, 1492), traducere de Gabriela Haja, Ed.Fides, Iași, 1997, p. 21; cf. Jean Delumeau, *Păcatul și frica. Culpabilizarea în Occident (Secolele XIII-XVIII)*, vol. I, traducere de Ingrid Ilinca și Cora Chiriac, Ed. Polirom, Iași, 1997, p. 66 sq.

*calități. În aceste momente, uneori, își face simțită prezența un înger care urmărește să combată ispitele diavolului.*⁶⁷

VII. Atitudinea față de „vămile văzduhului” în Biserica Ortodoxă

Atitudinea față de „vămile văzduhului” în Biserica Ortodoxă nu este una tranșantă, deși ele apar reprezentate chiar pe zidurile vechilor mănăstiri bucovinene.⁶⁸

Un element negativ în cazul „vămilelor” este că oamenii nu se gândesc cum să se întâlnească sau să se unească cu Hristos, ci cum să treacă de anumite „vămi”, de parcă depășirea acestor obstacole ar fi un scop în sine. De asemenea, judecata îngerilor răi se substituie judecății particulare pe care o face Dumnezeu, potrivit credinței creștine, sufletului după moarte.⁶⁹ Pe lângă acestea, mântuirea sufletului apare ca o târguială ca oricare alta, folosindu-se bani sau alte alimente date de pomană.

Ioan Irineu Mihălcescu, Mitropolit al Moldovei și Bucovinei (între 1939-1947), supranumit *apostolul teologiei românești*, afirmă, în legătură cu credința în „vămile văzduhului”, următoarele: „Unii părinți și scriitori bisericești au expus amănuntele judecății particulare în învățătura despre vămile văzduhului. Biserica nu s-a pronunțat formal asupra acestei învățături, așa că nu se poate spune cu siguranță nici că sunt vămi în văzduh și în ce constau, nici că nu sunt. Importanța învățăturii despre vămi este însă că ea întărește învățătura despre realitatea judecății particulare.”⁷⁰

⁶⁷ Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, traducere de H.R. Radian, Ed. Meridiane, București, 1993, p. 233.

⁶⁸ Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 37.

⁶⁹ „Iisus Hristos nu mai judecă sufletul, ci numai diavoli îl judecă, iar harul Sfântului Duh nu te mai trece prin vămile văzduhului, ci numai rugăciunile duhovnicului tău reușesc acest lucru”; http://cbrom.de/TemeActuale/interviu_Puhalo.htm (07.01.2008); Un fel de judecată particulară făcută de îngeri întâlnim și în islamism. Înaintea morții, este necesar ca o rudă sau un prieten să stea de veghe la creștetul muribundului și să îi repete: „Nu este alt Dumnezeu în afară de Allah și Mahomed este profetul său”, până când muribundul va începe să repete aceste cuvinte. Motivul acestui ritual este că, atunci când mortul este îngropat, va fi vizitat de doi mesageri ai lui Allah, cu chipuri înspăimântătoare, Nakir și Munkar, care îl vor întreba cine este Dumnezeul lui. Mortul va trebui să răspundă „Nu este alt Dumnezeu în afară de Allah și Mahomed este profetul său” pentru a fi lăsat în pace până la înviere; Diac. Prof. Emilian Vasilescu, *art. cit.*, p. 63.

⁷⁰ Irineu Mihălcescu apud C. Bobulescu, *art. cit.*, p. 605.

Numele de „vămi” nu trebuie înțeles în mod intransigent; este „o metaforă pe care Părinții Răsăriteni au socotit-o potrivită pentru descrierea realității pe care o descoperă sufletul după moarte. Este iarăși limpede pentru toți că unele părți din descrierile acestor vămi sunt metaforice sau figurative. [...] În toate istorisirile ortodoxe despre vămi nu se găsește nici un fel de păgânism, nici un fel de ocultism, nici un fel «astrologie orientală», nici un fel de «purgatoriu». Mai degrabă, aceste vămi ne învață despre răspunderea fiecărui om pentru păcatele sale, despre faptul că la moarte este o încheiere a socotelii biruinței sau înfrângerii în războiul împotriva păcatului (Judecata particulară)”⁷¹.

La prezența îngerilor la judecata particulară face referire și părintele Dumitru Stăniloae: „În mod special stau în preajma sufletului Sf. Îngeri și duhurile rele. Pe cei dintâi îi admite Mântuitorul din milostivire față de noi, pentru că ei atunci se străduiesc să ne apere, mărturisind de toate gândurile, cuvintele și faptele noastre, din care multe ne sunt poate nouă ascunse sau uitate, sau a căror importanță noi nu o cunoaștem. Prin aceasta, ei ne dau mult curaj. Iar pe draci îi admite, pentru că vrea ca judecata ce o face cu noi să fie desăvârșit dreaptă; atât de dreaptă, încât s-o recunoască și aceia ca atare, luând toate în considerare, deci și greșelile pe care noi le-am uitat, sau am vrea să le uităm, sau să le micșorăm importanța. Deci, îi lasă pe draci să vină ca pârâși, cari scot la iveală toate cele ale noastre. Într-un fel, atât îngerii, cât și dracii ajută conștiinței omului să-și aducă aminte de toate cele bune și rele ale sale, așa precum în viața pământească i-au adus în conștiință spre făptuire, îngerii, cele bune, iar dracii cele rele.”⁷²

Sfinții Părinți ai Bisericii, când vorbesc despre „vămile văzduhului”, fac apel la cuvintele Sfântului Apostol Pavel din epistola către Efeseni, după cum am arătat mai sus, care arată că scoaterea la lumină a tuturor faptelor bune sau rele săvârșite în viață se petrece „în văzduh”: „Această expresie indică locul sau timpul pe care trebuie să-l străbată sufletul până la intrarea în fericire lângă Dumnezeu sau în iad. E o regiune ontologică mai puțin transcendentă vieții noastre de aici, decât raiul sau iadul. Ea e deosebită atât de rai și de iad, cât și de pământ. E răstimpul scurt al stării nedeterminate, ce stă în suspensie, în așteptarea sentinței care o va determina, dar și răstimpul cumplitei revărsări în conștiință, prin

⁷¹ Ieromonah Serafim Rose, *op. cit.*, pp. 281-282.

⁷² Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, *Judecata particulară după moarte*, în „Ortodoxia”, VII(1955), nr. 4, p. 553.

demoni, a tuturor faptelor rele din viață. E timpul scurt de cercetare și de judecată, exprimat simbolic în cultul Bisericii prin cele patruzeci de zile. Înainte de a se fi lămurit starea omului prin această cercetare, chiar în fața conștiinței lui, nu intră nici la rai, nici la iad. Până nu s-a scos la iveală cea mai subțire și mai ascunsă pată a omului și până nu s-a apreciat într-un mod definitiv și absolut just, nu poate intra sufletul la o viață cu așezământ, la rai sau la iad. E o ordine nu atât de transcendentă, ca raiul sau iadul, dar mai aproape, de unul sau de altul decât viața pământească; de aceea în ea simte sufletul apropierea raiului, dar și teama de a nu-l dobândi, și scârba de faptele prin care se teme că-i va fi împiedicată intrarea. Din această regiune de existență lucrează cu deosebire demonii asupra oamenilor în viața pământească și în trecerea lor de la o viață cu așezământ, la o altă viață cu așezământ. Aceasta pentru că dracii nu-i pot aștepta pe oameni în rai, pentru că au fost scoși din rai. Pe de altă parte, nu pot lucra nici din iad – unde este locuința lor regulată – pentru că iadul este o regiune transcendentă, de unde nu pot lucra ușor asupra oamenilor.”⁷³

În concluzie, ceea ce trebuie subliniat este faptul că nici îngerii, nici duhurile rele nu dau prin această cercetare a faptelor, un verdict, ci numai pun în fața conștiinței starea adevărată a sufletului. Nici conștiința nu dă acest verdict singură, ci verdictul îl dă Dumnezeu, după ce sufletul însuși și-a dat seama de sentința pe care o merită. „Vămile văzduhului”, despre care vorbesc unii Sfinți Părinți, pot să fie, așadar, o expresie imaginativă a acestei cercetări și a faptului că în fața conștiinței nu se aduc toate păcatele deodată, ci după categoriile lor.⁷⁴

---

⁷³ *Ibidem*, 554; „De aceea li s-a permis să iasă din iad în regiunea mai apropiată, a «văzduhului», creând în jurul nostru ambianța spirituală apropiată, dar totuși oarecum transcendentă acestei vieți, din care se apropie de oameni, până sunt aceștia pe pământ, și îi întâmpină când ies. De altfel și îngerii buni lucrează tot din această atmosferă apropiată, dar și transcendentă. Drept aceea până sunt oamenii pe pământ, dracii lucrează asupra lor ca dintr-o altă ordine, dar după ce mor și trec în «văzduh», simt pe draci în imediată apropiere. Nu pot veni sau nu pot stărui însă, dracii, în această apropiere de sufletul dreptului. De aceea se spune că dreptii nu vin la judecată, ci merg de-a dreptul la fericire. Adecă, pe măsură ce un suflet are mai puține păcate, trece mai repede peste acest «spațiu» sau «răstimp» de cercetare, în care se simte vecinătatea duhurilor rele. Ideea de «văzduh» intermediar între rai și pământ mai exprimă și faptul că drumul spre rai e blocat de duhurile rele și de păcatele ce le-am săvârșit”; *Ibidem*, pp. 554-555.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 555; cf. Pr. Gh. Radu, *Moartea, judecata particulară și rugăciunile Bisericii pentru cei adormiți*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, IV(1979), nr. 1-2, pp. 125-126.

“The Customs of Heaven”

Pr Dr. Adrian ZAHARIA

Rev. Dr. Adrian Zabaria in his theological research “The Customs of Heaven”, analyses one of the most important theological and ritualistic tradition of the Orthodox Churches, called „the customs of heaven”, a sort of axiological steps in the afterlife of every human being, where the person is asked of his or her life on the earth. The author tries to find cultural and ethnological contexts in this tradition and also the biblical texts that would support such a view. This tradition of customs appears together with a tradition of giving coins for the soul of the deceased, tradition present in several religious traditions in history, from the Egyptians and Greeks. The presence of this tradition is a sign of the preoccupation of the people to order their life in order to correspond to the precepts and commandments of our Saviour Jesus Christ. This tradition is an expression of methodological explanation of Christian life for all the people.